

بررسی هنر مهر سازی در زمان هخامنشیان و ساسانیان

دکتر کتایون فکری پور*

چکیده: پژوهش حاضر به به روش تاریخی- تحلیلی به بررسی این سؤال می‌پردازد که چرا مهرها به وجود آمده‌اند و چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی از نظر نقش و سبک مهرها و اثر مهرها در دوران هخامنشیان و ساسانیان وجود دارد. هدف از این پژوهش نشان دادن این تفاوت‌ها و شباهت‌ها و همچنین اهمیت مهرها و اثر مهرها از نظر شناسایی مسئولیت‌های اداری و جایگاه اجتماعی صاحبان مهرها است که در دوره هخامنشیان و مخصوصاً ساسانیان بسیار مشهود است. گوناگونی نقش مهرها و اثر مهرها در دوره‌های مختلف تاریخی، نشانه‌گویی از پیشرفت هنر، فرهنگ و تمدن در مردمان آن دوران است. در پیش از تاریخ مهرها علاوه بر آنکه به عنوان تعویذ استفاده می‌شدند، از آنها برای ممهور کردن کالاها به نشانه امضای صاحب کالا نیز استفاده می‌شده است. با ایجاد فرهنگ شهرنشینی و پیدایش حکومت‌های سازمان یافته، مهرها علاوه بر جنبه تعویذ و کاربرد تجاری، کاربرد اداری نیز پیدا می‌کنند. از روی مهرها و اثر مهرها به بعضی از نظام‌های اداری در دوره باستان دست یافته‌ایم.

واژگان کلیدی: مهر، اثر مهر، هخامنشیان، ساسانیان

مقدمه

مهرها یکی از یافته‌های مهم در حفاریات باستان‌شناسی محسوب می‌شوند که سهم عمده‌ای در روشن ساختن نقاط تاریک هنر و تاریخ گذشتگان ایفا می‌کنند و نقوش مهر، سیر تحول فرهنگ و تمدن مردم را در دوره‌های تاریخی نشان می‌دهد. با ایجاد فرهنگ شهرنشینی و توسعه داد و ستد، نیاز به وسیله‌ای که به وسیله آن مالکیت فردی ثابت شود، افزایش یافت و در پی آن ساختن مهر از مواد مختلفی مثل سنگ مرمر، سنگ صابون، عاج، طلا، نقره، مس و غیره صورت پذیرفت. در عصر حجر از انواع تعویذ و دکمه به جای مهر استفاده می‌کردند. در پایان عصر حجر دکمه‌هایی پیدا شدند که روی آنها اندکی محدب و پشت آنها صاف با سوراخی که احتمالاً برای دوختن به جامه بوده است. از آنجاییکه هیچ‌گاه به صورت جفت پیدا نشدند این نظریه داده شد که شاید به عنوان مهر برای نشانه‌گذاری روی درب گلی خمرها یا ظروف گلی حاوی مایعات و جامدات مصرف می‌شدند تا مالک ظرف مشخص باشد. استفاده از این گونه مهرها که در تپه گیان نهایند و جنوب شرقی ایران پیدا

شدند، تا اوایل دوره مس ادامه داشت. (هرتسفلد، ۱۳۸۱، ۱۱ و ۱۲؛ نیز

نک گیشمن، ۱۳۷۴، ۲۶) (تصویر ۱)

در تل باکون نزدیک تخت جمشید مهری به دست آمده که هنوز شکل اولیه و اصلی خود را (=دکمه مانند) حفظ کرده است. (هرتسفلد، ۱۲) می‌توان نتیجه گرفت مهر کردن پیش از ابداع خط و اختراع مهر رواج داشته است. پیدایش مهر در هزاره چهارم قبل از میلاد مرحله جدیدی در مناسبات تجاری به وجود آورد. ممهور کردن انواع کالاها، ظرف‌ها، کوزه‌ها و خمرها به وسیله مهر علاوه بر ثبت عمل تملک، مفهوم امضاء صاحب کالا را نیز داشت. (بیانی، ۱۳۵۲، ۴۵) کهن‌ترین مهرهای این دوره در کاوش‌های سیلک کاشان (طبقه سوم) تپه حصار دامغان (طبقه اول) تل باکون (طبقه اول) و تپه گیان و شوش (طبقه اول) بدست آمده است. بیشتر مهرهای این دوره از سنگ مرمر، گل پخته و سنگ گچ و سنگ صابون ساخته شده و شکل آنها به صورت دکمه‌ای، نیم‌کروی یا بیضی، مخروطی و مکعب مستطیل با نقوشی از خطوط هندسی، نقوش حیوانی، خورشید، ستاره، انسان به همراه با حیوان است. (تصویر ۲)

* عضو هیئت علمی و استادیار پژوهشگاه میراث فرهنگی، katayoun.fekripour@yahoo.com

در برخی موارد نقش نوازندگان و آلات موسیقی حک شده است و در بعضی نقوش کاخ‌ها و معابد، آغل حیوانات یا سیلوی غلات به چشم می‌خورد. (همان، ۴۸؛ حیدرآبادان، ۱۳۸۹، ۴ و ۵؛ بیانی، ۱۳۶۳، ۳۹-۳۳) هر یک از نقوش، نشان‌دهنده مفهوم و معنای خاصی هستند. به عنوان مثال درخت مقدس مظهر زندگی، بز کوهی مظهر فراوانی، شاخه درخت مظهر روئیدنی و صلیب شکسته نماد خورشید، ماهی احتمالاً سمبلی برای خدای رودخانه‌ها یا مظهر برکت، کوزه آب مظهر خدای زندگی بوده است. (حیدرآبادان، ۱۳۸۹، ۴؛ بیانی، ۱۳۶۳، ۲۲) نقوش درگیری حیوانات مانند شیر و پلنگ و گاو نیز بیانگر صحنه‌های اساطیری است که نشان از اعتقادات رایج در زمان و مکان خاص دارد. نقوشی که ذکر شد و تصاویر نمادین ایزدان و یا صور فلکی بر سطح مهر علاوه بر آنکه علامت مشخصه صاحب مهر محسوب می‌گردید به عنوان طلسمی جهت حفظ صاحب مهر از شر ارواح پلید نیز به کار می‌رفت. (بیانی، ۱۳۶۳، ۱۲) به عنوان مثال گاو که مظهر قربانی است و در چنگ قدرت بزرگتری مانند پلنگ و شیر قرار گرفته است؛ احتمالاً صاحب چنین مهری شکارچی است و در پناه چنین مهری خود را مصون از حوادث می‌پندارد. (همان، ۲۶)

از هزاره چهارم تا اواسط هزاره اول ق.م که شاهنشاهی هخامنشی تأسیس گردید نقش مهرها نوعی تاریخ مصور است که اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، اعتلاء و برتری یا انحطاط و ضعف ایلامیان را روشن می‌سازد. بر مهرهای این دوره تصاویر ایزدان و قهرمانان سومر و بابل جزء ایزدان ایلامی در آمدند (بیانی، ۱۳۶۳، ۱۷) و یا الهه‌های شبیه الهه‌های آشوری با نیم تاج پرداز بر روی مهرها دیده شدند. (پاتس، ۱۳۸۵، ۴۵۹)

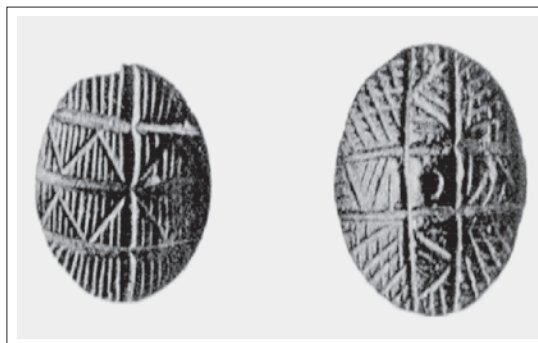
در زمان هخامنشیان و ساسانیان مهرها به ترتیب به صورت استوانه‌ای و استامپی به کار می‌رفتند و از نظر سبک و نقش کاملاً از یکدیگر متفاوت بودند ولی از لحاظ نحوه کاربرد تفاوتی میان مهرهای پیش از هخامنشیان و دوره‌های هخامنشیان و ساسانیان وجود ندارد.

◆ مهرهای هخامنشی

منابع مهم مطالعاتی مهرهای هخامنشی، خزانه تخت جمشید در زمان داریوش اول، خشایارشا و اردشیر و بایگانی مورشو در نیپور در زمان اردشیر و داریوش دوم است. مهرهای موجود در بایگانی تخت جمشید از لحاظ تصویرنگاری نسبت به بایگانی مورشو تنوع کمتری دارند. مهرهای رایج در امپراتوری هخامنشی مهرهای استوانه‌ای، استامپی (مسطح) و مهرهای حلقه‌ای بودند که مهرهای

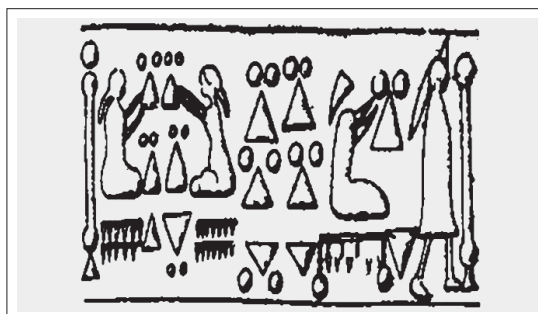

تصویر ۱: هرتسفلد، ۱۳۸۱، لوحه ۱۶

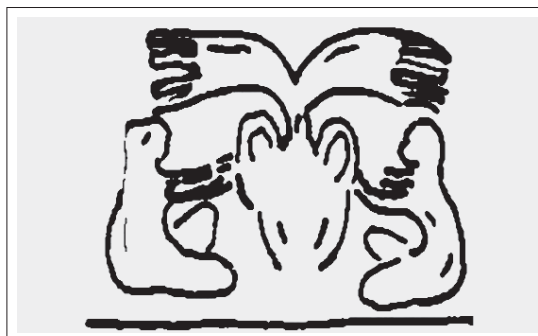

تصویر ۲ - هرتسفلد، ۱۳۸۱، لوحه ۱

از هزاره چهارم پ.م به بعد علاوه بر نقوش ذکر شده در بعضی صحنه‌ها شکار، کشاورزی، میوه چینی، گله‌داری، صید ماهی، پختن نان، پارچه بافی، ریسندگی و سفالگری با تصاویر زنان و انواع فعالیت‌های اجتماعی به چشم می‌خورد. (تصویر ۳)

تصویر ۳: بیانی، ۱۳۶۳، ۳۶. نانوایی شوش (حدود اواسط هزاره چهارم)

تصویر ۴: بیانی، ۱۳۶۳، ۳۶. کوزه گری شوش (حدود اواسط هزاره چهارم)

سلطنتی و معابد و همچنین به عنوان دارایی شخصی به حیات خود ادامه دادند. البته این عقیده وجود دارد که اکثر مهرها با صاحبانشان مدفون شدند. (Garrison & Root, 2001, 18) دسته دیگری از مهرها، مدور یا بیضی شکل هستند که از نظر ترکیب جزو مهرهای استوانه‌ای به شمار می‌آیند. این مهرها بیشتر در بخش‌های غربی شاهنشاهی مورد استفاده قرار می‌گرفتند.

درون مایه مهرهای استوانه‌ای همانند مهرهای آشوری بیشتر جنگ یا شکار نشان داده شده و شکار کننده سوار بر اربه و یا پیاده تیر و کمان به دست، دشمن یا حیوان را مغلوب می‌کند (تصاویر ۵، ۶) و گاهی از موضوع‌های مهرهای قدیم مشرق زمین الهام گرفته شده است. در میان مجلس خدا و آتشدان و پادشاه مجسم گردیده و در اطراف شاه به طور قرینه موضوع‌های دیگر اضافه شده است. گاهی برای این که منظره‌ای را مجسم کرده باشند درخت خرمایی را در زمینه نقش نشان دادند، بدون اینکه رابطه‌ای با قسمت‌های دیگر نقش داشته باشد. در تمام این مهرها قهرمان مجلس، پادشاه است که همیشه پیروز است. (گیرشمن، ۱۳۴۶، ۲۶۹) یکی از درون‌مایه‌های مورد علاقه مهرهای اداری صحنه‌های نبرد پهلوانی است که یک قهرمان بر حیوانات یا مخلوقاتی اعمال زور می‌کند و صحنه به صورت شخصی که دو حیوان را از خود دور نگاه داشته است به تصویر کشیده می‌شود. حیوانات اغلب بز کوهی بالدار و ریش دار، اسفینکس (ابوالهول) و شیر هستند و قرص بالدار همانند مهرهای آشوری نو و بابلی نو در آنها دیده می‌شوند. (روعاف، ۱۳۷۴، ۴۳) (تصویر ۴ و ۷) درون مایه مذهبی نیز در میان مهرهای هخامنشی دیده می‌شود. (تصویر ۸)

استوانه‌ای برای اهداف رسمی و مهرهای استامپی و حلقه‌ای به عنوان مهرهای خصوصی و به صورت مهر نگین بیشتر مورد استفاده قرار می‌گرفتند. استفاده از مهر استوانه‌ای در اوایل دوران هخامنشی جالب توجه است زیرا در اواخر قرن هفتم ق.م در بابل، یعنی سرزمین اصلی مهرهای استوانه‌ای این نوع مهر جای خود را به مهرهای مسطح یا استامپی داده بود. (Teissier, 1984, 45؛ پرادا، ۱۳۸۶، ۲۵۱) شاید ایلامی‌ها مهرهای استوانه‌ای را نسبت به بابلی‌ها برای مدت طولانی‌تری حفظ کردند و در این میان پارسی‌ها این رسم را از آنان به ارث بردند. نمونه‌ای از این میراث در مهر استوانه‌ای تصویر ۴ نشان داده شده است که در آن شاه بر روی اسفینکس‌ها (ابوالهول‌ها) ایستاده و به علامت پیروزی دو شیر را از پاها گرفته و به هوا بلند کرده است. بر بالای صحنه نشانه اهورامزدا نقش بسته و درخت نخلی در پس زمینه دیده می‌شود. این طرح شبیه مهر استوانه‌ای ایلامی یا مهرهای شخصی آخرین شاهان آشوری است. (روعاف، ۱۳۷۴، ۴۳)

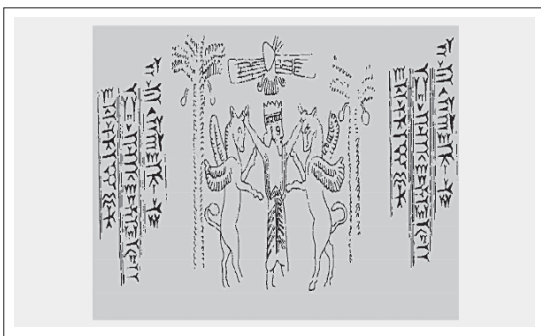
تصویر ۴: سایت اینترنتی شماره ۷

تصویر ۵: صحنه شکار. سایت اینترنتی شماره ۸

تصویر ۶: صحنه نبرد با دشمن (مأخذ: Collon, 1990, 42)

تصویر ۷: (مأخذ: Garrison & Root, 2001: 68)

در آشور نیز از زمان سارگون (۷۲۱-۷۰۵ ق.م) دو دسته مهر دیده می‌شود: مهرهای مسطح یا استامپی و مهرهای استوانه‌ای، که مهرهای مسطح به عنوان مهرهای رسمی سلطنتی مورد استفاده قرار گرفته بودند. (پرادا، ۱۳۸۶، ۲۵۱؛ سرفراز، ۱۳۸۱، ۱۵۸) شاید بتوان گفت با رواج طومار پاپیروس به جای لوح گلی برای ضبط مدارک تاریخی، مهرهای مسطح جانشین مهرهای استوانه‌ای شدند. (روعاف، ۱۳۷۴، ۴۳) مهرهای باستانی (آشوری و بابلی) در زمان هخامنشیان در خزانه‌های

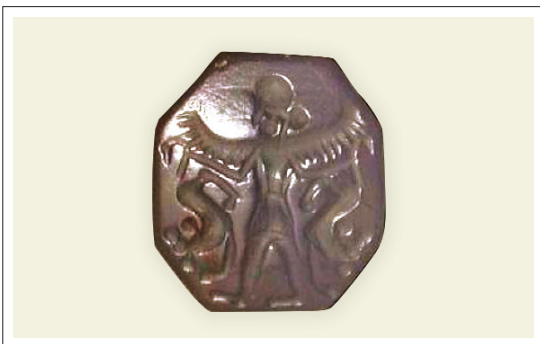

تصویر ۹: (مأخذ: سایت اینترنتی شماره ۲)

تعداد مهرهای مسطح یا استامپی زیاد است و معمولاً به شکل کله قند یا بیضی است و موضوع نقش آن شبیه مهرهای استوانه‌ای و معمولاً قهرمانی است که حیوان‌های اساطیری را مغلوب می‌نماید. این حیوانات آهو یا بز کوهی، گرگ، کفتار، روباه در حال دویدن ملخ، موش، خروس در حال جنگ، عقرب یا ابوالهول بالدار هستند. روی بعضی از آنها قرص خورشید بالدار و نشانه اهورا مزدا دیده می‌شود. (واندنبرگ، ۱۳۷۹، ۲۰۶-۲۰۵) (تصاویر ۱۱ و ۱۱) اگرچه بسیاری از مهرهای استامپی همان نقوش مهرهای استوانه‌ای شکل را دارند اما سبکی که مبین سلطنتی بودن آنها باشد، دیده نمی‌شود و فقط یک پیکر بر آن کنده شده که بدین سبب سبک آن را مربوط به یونان دانسته‌اند. هنوز این مطلب روشن نشده که آیا این مهرها کار جواهرسازان یونانی مقیم ایران بوده و یا کار هنرمندان کارآزموده ایرانی که یونانی‌ها از آنان فرا گرفته و به یونان برده‌اند. (کالیکان، ۱۳۸۵، ۱۲۰-۱۲۱)

تصویر ۱۰: (مأخذ: سایت اینترنتی شماره ۱۰)

تصویر ۱۱: (مأخذ: سایت اینترنتی شماره ۹)

استوانه‌های هخامنشی نسبتاً کوچک هستند و از سنگ‌های عقیق یمانی آبی مات، سنگ لاجورد، انواع عقیق، سنگ آهک تیره معمولی، سنگ صابون، گل پخته و حتی بلور ساخته می‌شدند. مهرهای ساخته شده از مواد پست مانند سنگ آهک و سنگ صابون یا گل پخته احتمالاً به کارمندان رده پایین تعلق داشته که از عهده تهیه سنگهای ظریف بر نمی‌آمدند. (پرادا، ۱۳۸۶، ۲۵۲) کتیبه‌های مهرها، گاهی اوقات به خط میخی و سه زبانه (بابلی-ایلامی-فارسی باستان) هستند. (تصویر ۶) در این مهرها اسامی شاهان و درباریان قرن پنجم ق.م دیده می‌شود که از نظر مطالعات اسمی، کنیه شناسی و پیشه شناسی حائز اهمیت است و ما را با مقامات رسمی دولتی و دینی آشنا می‌سازد. (Curtis, 2005, 189; ویسهوفر، ۱۳۷۸، ۲۰۴) مهرهایی که مورد استفاده تجار و یا مأمورین رسمی دولت بوده به زبان‌های آرامی و یا فنیقی حکاکی شده‌اند. (کالیکان، ۱۳۸۵، ۱۲۰) با مطالعه بر روی اثر مهرهای تخت جمشید متون مهر شده را به دو دسته می‌توان تقسیم کرد: ۱- متون T که به صورت نامه هستند و مهر یک نفر بر پای الواح وجود دارد. ۲- متون Q که شمار زیادی از الواح را شامل می‌شده است، مربوط به ثبت هزینه‌ها و پرداخت‌های مرتبط با سفرها بوده است. دسته دوم به دلیل در بر گرفتن گستره وسیعی از کارمندان، ادارات و مسافران و مشخص نمودن مناصب و مراتب اداری حائز اهمیت است. (Garrison & Root, 2001, 11) بر روی الواح بدست آمده از تخت جمشید اثر مهرهایی بر پشت و گاهی در کناره سمت چپ دیده می‌شود که با بررسی‌های انجام شده به این نتیجه رسیدند که مهر کارگزاران محلی در سمت چپ آمده است. (سخ، ۱۳۷۹، ۳۲) به طور کلی روش کار بدین گونه بوده است که بر روی لوح، کارمند مسئول با مهر خود نوشته را تأیید می‌کرد و دریافت کننده نیز نقش مهر خود را در پایین نوشته یا در صورت نبودن فضای کافی بر پشت لوح می‌گذاشته است. بدین سبب هر عضو دربار هخامنشی که به نحوی با سازمان اداری سر و کار داشت، موظف بود مهر خود را همراه داشته باشد. از این رو کارمندان مهر خود را بر گردن می‌آویختند و غلافی از طلا یا نقره برای آن در نظر می‌گرفتند. (همان، ۳۶) (تصویر ۹)

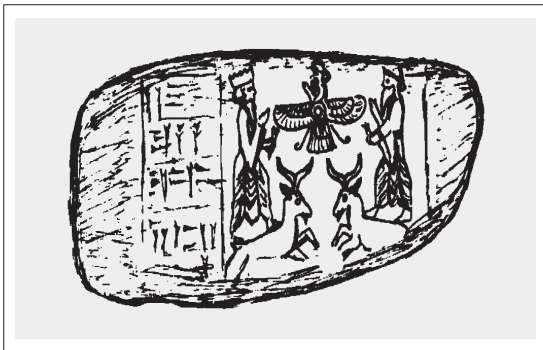

تصویر ۸: مغان در برابر فرورهر (مأخذ: سایت اینترنتی شماره ۳)

از مهرهای معروف دیگر، مهر پرنکه /فرنگه^۲ عمومی داریوش اول و رییس تشریفات، بلند پایه ترین مقام تخت جمشید، است. از وی دو مهر بر جای مانده است^۳ که روی هر دو تحریر آرامی دیده می شود. مهر نخست بسیار شبیه مهرهای دوران آشور نو است. این مهر به صورت انفرادی بر گل نبشته ها به کار برده شده است. (نک تصویر ۱۴) مهر دوم او که جایگزین مهر قبلی شده نیز به صورت انفرادی به کار برده شده است.

تصویر ۱۴: سبک بارو (PFS 9) (مأخذ: Garrison & Root, 2001, 404)

تصویر ۱۵: مهر اسپه چانه (مأخذ: کخ، ۱۳۷۹، ۴۸)

جانشین او اسپه چانه^۴ در سندهای موجود از سال ۲۸ سلطنت داریوش تا سال ۳ سلطنت خشایارشا (۴۸۳ تا ۴۹۴ ق.م) مهر ویژه‌ای به خط ایلامی داشته است. (تصویر ۱۵) به قائم مقام رییس تشریفات نیز مهر شاهی بخشیدند که نام داریوش به خط فارسی باستان، ایلامی و اکدی روی آن نوشته شده بود. (کخ، ۱۳۷۹، ۴۸)

یکی دیگر از بلند پایگان، خزانه‌دار دربار بوده که دستورات را از پادشاه یا رییس تشریفات دریافت می‌کرده است. از بردگمه^۵ خزانه‌دار تخت جمشید مهری بر جای مانده که از شاهکارهای هنر مهرسازی است. نقش مهر پهلوان شاهی را در حال پس راندن دو موجود با سر انسان و بدن حیوان نشان می‌دهد. روی مهر کتیبه سه زبانه به چشم می‌خورد. (تصویر ۱۶)

مهرهای هخامنشی را می‌توان به دو دسته عمده مهر مقامات و بلند پایگان و مهر زنان تقسیم کرد. از مهرهای هخامنشی اثر مهرهایی به صورت گل مهرها بر جای مانده است.

◆ مهر مقامات و بلند پایگان هخامنشی

از مهرهای معروف دوران هخامنشیان می‌توان به مهر منصوب به کورش اول اشاره کرد. بر روی گل مهر بدست آمده از تخت جمشید کتیبه‌ای به زبان ایلامی با عبارت «کورش انشانی، پسر چیش پیش» آمده است. صحنه نقش شده بر روی آن به سبک هنری دوره ایلامی متأخر است. این صحنه مردی را سوار اسب نشان می‌دهد که با نیزه‌ای به دشمنان خود حمله می‌کند در حالیکه دو دشمن کشته شده و در زیر سم اسب او افتاده‌اند. (بروسیوس، ۱۳۸۸، ۵۱) (تصویر ۱۲)

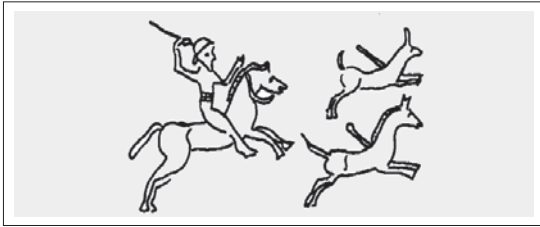

تصویر ۱۲: مهر منصوب به کورش (مأخذ: سایت اینترنتی شماره ۵)

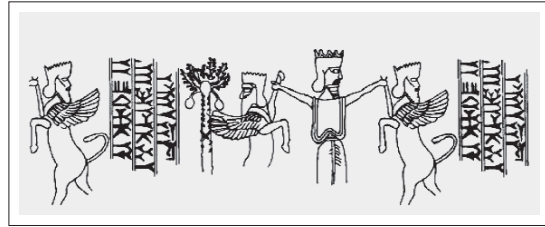
از دیگر مهرهای دوره هخامنشی مهر معروف داریوش اول مکشوفه در مصر است. این مهر از استوانه‌ای بلوری تشکیل شده و تصویر شاه را در کنار ارابه‌ران خود در ارابه‌ای نشان می‌دهد که با دو اسب کشیده می‌شود، در حالیکه کمانش را به سوی شیری که بر روی دو پایش در مقابل ارابه ایستاده، نشانه رفته است. یک شیر روی زمین مرده و دو طرف تصویر دو درخت نخل قرار دارد. بالای صحنه قرص بال دار نماد اهورا مزدا به چشم می‌خورد. لازم به ذکر است این مهر با آنکه نام داریوش بر آن حک شده، مهر شخصی شاه نبوده و احتمالاً به یکی از صاحب منصبان عالی رتبه شاهنشاهی تعلق داشته است. (پرادا، ۱۳۸۶، ۲۵۳) (تصویر ۱۳)

تصویر ۱۳: (مأخذ: سایت اینترنتی شماره ۶)

تصویر ۱۸: (کخ، ۱۳۷۹، ۲۷۶)

تصویر ۱۶: سبک دریاری (Garrison & Root, 2001, 88) (PFS 113)

تصویر ۱۹: (کخ، ۱۳۷۹، ۲۸۴)

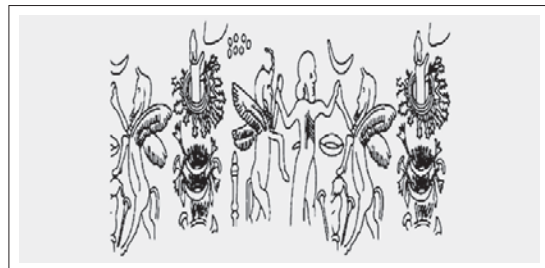
تصویر ۲۰: سایت اینترنتی شماره ۵

◆ مهر زنان هخامنشی

زنان بلند پایه هخامنشی اداره املاک بزرگ و کارگاه‌های عظیم را بر عهده داشتند از این رو از مهرهای خصوصی استفاده می‌کردند و صحت گزارش‌ها درباره درآمدها و مخارج را توسط مهر تأیید می‌کردند که اثر مهرهای به دست آمده بر روی الواح تخت جمشید این موضوع را نشان می‌دهد. یکی از این مهرها مهر ارتش‌دونه/ ارتیستونه^۶ دختر کورش و همسر داریوش اول است. او از این مهر برای دریافت آذوقه‌های سلطنتی و تأیید نامه‌ها استفاده می‌کرده است. (تصویر ۱۷) نقش مهر پهلوانی با لباس آشوری را نشان می‌دهد که دست دو گاو بالدار با سری شبیه انسان را به دست گرفته است. مهر دیگر متعلق به رته بامه^۷ نخستین همسر داریوش اول است. اثر مهر وی بر روی اسناد دریافت آذوقه به چشم می‌خورد. (تصویر ۱۸) نقش مهر سوارکاری نیز به دست در حال تعقیب دو گوره خر را نشان می‌دهد. (کخ، ۱۳۷۹، ۲۷۶) نقوش این مهرها زنانه نیست و تمایل به برابری با مردان را نشان می‌دهد. در نمونه‌های دیگر مهرها، تصویر زنان به چشم می‌خورد. بر مهری که در لندن نگهداری می‌شود، نقش یک زن که گل نیلوفر در دست دارد، به چشم می‌خورد. (تصویر ۱۹) نمونه دیگر که در موزه لوور نگهداری می‌شود، ظاهراً مهر یک زن بلند پایه است بر روی آن تصویر زنی است که بر روی تخت نشسته و پای خود را بر روی چارپایه قرار داده است. گل نیلوفری در دست و تاجی با روسری بزرگی بر سر دارد. احتمال می‌دهند تصویر الهه آناهیتا باشد. در مقابل او شخصی که احتمالاً یک خدمتکار است پرنده‌ای در دست گرفته است. در پشت سر خدمتکار بخورسوز بزرگی است و در سمت راست ملکه ایستاده است. (دیمز، ۱۳۸۶، ۸۴-۸۳؛ کخ، ۱۳۷۹، ۲۸۲) (تصویر ۲۰)

بررسی مهرهای هخامنشی بر اساس سبک و نقش
انتخاب نقش و سبک مهر اتفاقی نبوده و سفارش دهندگان در انتخابشان دقت می‌کردند زیرا نقش و سبک مهر معیاری برای شناسایی صاحب مهر از نظر مسئولیت و موقعیت اداری و جایگاه اجتماعی محسوب می‌شده است.

الف- سبک تقلیدی: ادامه سبک‌های آشوری و بابلی است که در زمان هخامنشیان در کارگاه‌های ناحیه تخت جمشید تولید می‌شدند. در این سبک نقوش برجسته و عمیق هستند؛ انسان‌ها دارای سینه پهن و عضلات حجیم برجسته خصوصاً در بازو، شانه‌ها، سینه، ران‌ها ساق پا و در بدن حیوانات در قسمت‌های پشت بدن و ران‌ها و پاهای عقبی است. سه اثر متفاوت در این نوع سبک دیده می‌شود: ۱- نقش‌های بزرگ و حجیم اما ساختار عضلانی بدن انسان و حیوان باریک است. (PFS32) (تصویر ۲۱)

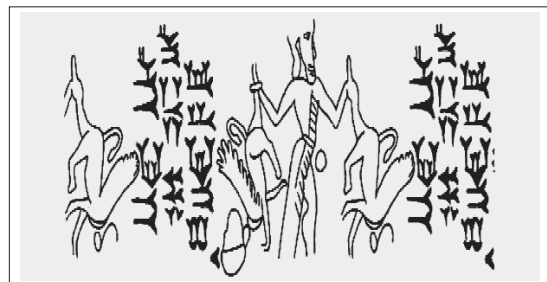

تصویر ۱۷: (Garrison & Root, 2001, 83) (PFS38)

ب- سبک بارو: سبک محلی محدوده اطراف تخت جمشید بوده و بیش از نیمی از مهرهای باروی تخت جمشید دارای این سبک هستند. این مهرها اکثراً کوچک و دارای نقوش کم عمق و مسطح و لبه بیرونی پهن و تیز هستند که در بعضی از آنها به جزئیات اندام حیوان توجه شده و در بعضی دیگر نمای بدن انسان ساده و به جزئیات توجهی نشده است. (تصویر ۲۴) یکی از شاهکارهای این سبک که به جزئیات توجه شده اولین مهر پرنکه/فرنگه رئیس تشریفات دربار است. نقش این مهر ارتباط با نقوش مهرهای آشور نو دارد. پوشش آشوری پهلوان حاشیه تزئینی دارد که در قسمت سینه و پایین لباس نمایان است. شکل بدن انسان و حیوان به شیوه سبک بارو است. (Garrison & Root, 2001, 18) (تصویر ۱۴)

پ- سبک درباری: این سبک اولین بار توسط بوردمن^۸ معرفی شد و آن را سبکی متأثر از هنر حکاکی غربی در چهارچوب جغرافیایی و ایدئولوژی امپراتوری هخامنشی دانست. (Garrison & Root, 2001, 18; Boardman, 1970, 19) در این سبک لباس پارسی و تاج (کنگره دار)، درخت نخل و نقش فروهر دیده می شود. (Garrison & Root, Idem) اکثر این گونه مهرها دارای کتیبه میخی سه زبانه هستند. (تصویر ۷ و ۱۶) نقش ها کم برجسته و تمایل به خطی شدن دارند البته نمونه های برجسته نیز در آرشو باروی تخت جمشید دیده می شود. شباهت زیادی بین نقش برجسته های تخت جمشید و نقوش مهرها وجود دارد که نشان می دهد مه‌رسازان از نقش برجسته ها نسخه برداری می کردند. می توان گفت این سبک، صورت رشد یافته سبک تقلیدی آشوری- بابلی و سبک ایلامی نواست.

ت- سبک ترکیبی او ۲: این دو سبک در واقع مجموعه مهرها با ویژگی های ترکیبی دو سبک را شامل می شوند. سبک ترکیبی ۱ ترکیبی از سبک تقلیدی و سبک بارو است و شامل تمثال بزرگ و حکاکی عمیق با فرم های باریک بدن انسان و حیوان است. (Garrison & Root, 2001, 19) مدارک نشان می دهد مهرهای سبک ترکیبی ۱ بیشتر متعلق به اداره ها یا اشخاص با جایگاه اجتماعی یا اداری متوسط هستند. (مکوندی، ۱۳۸۶، ۲۰) (تصویر ۲۵)

تصویر ۲۱: سبک تقلیدی ۱ (PFS32) (Garrison & Root, 2001, 268)

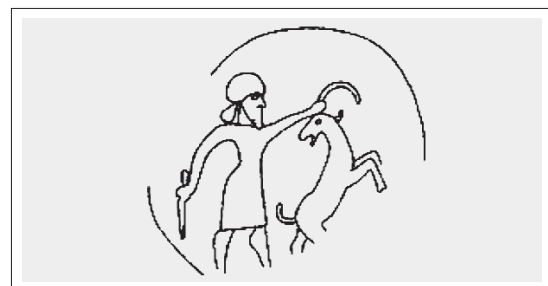

تصویر ۲۲: سبک تقلیدی ۲ (PFS16) (Garrison & Root, 2001, 92)

۲- نقش های کوچک با ساختار عضلانی پیچیده (PFS16) (تصویر ۲۲)
۳- دارای نقش های کاملاً کوچک با الگوهای گویا و پرتحرک از نواحی خاصی از ساختار بدن انسان و حیوان است. (PFS 1566) (تصویر ۲۳) (Garrison & Root, 2001, 16) بیشتر مهرهای این سبک متعلق به اشخاص و کارمندان بالا رتبه هستند و شواهد نشان می دهد این سبک در میان سفارش دهندگان مهر در زمان هخامنشیان محبوب بوده است. (مکوندی، ۱۳۸۶، ۱۷)

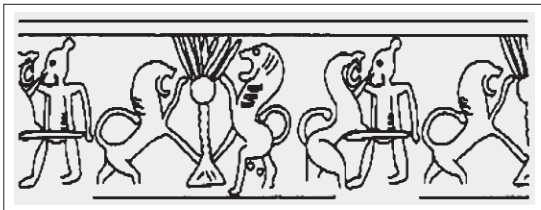

تصویر ۲۳: سبک تقلیدی ۳ (PFS 1566) (Garrison & Root, 2001, 318)

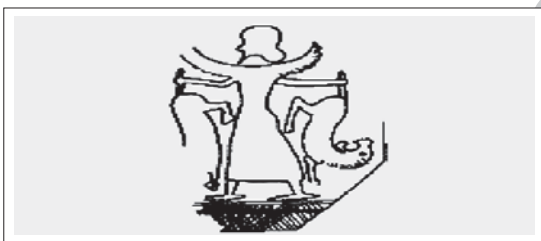
تصویر ۲۴: سبک بارو (PFS 959 S) (Garrison & Root, 2001, 355)

د- سبک خطی: شکل مهرهای این سبک تمایل به خطی بودن دارند و بدن انسان و حیوان باریک است. هنرمند به پرداخت جزئیات چندان توجهی ندارد. (Garrison & Root, 2001, 19) شناسایی صاحبان این گونه مهرها و جایگاه اجتماعی‌شان به دلیل تعداد محدود اثر مهرها مشکل است. (تصویر ۲۸)

تصویر ۲۸: سبک خطی (PFS 80) (Garrison & Root, 2001, 295)

ه- سبک متنوع: این نام برای گروهی از مهرها با سبک‌های متفاوت حکاکی، اطلاق می‌شود. گروهی از آنها مهرهای هرمی- استامپی هستند که ظاهراً از سواحل آناتولی سرچشمه گرفته‌اند و شبیه مهرهایی هستند که بوردمن اصطلاح سبک یونانی- پارسی را برای آنان در نظر گرفته است. (Garrison & Root, 2001, 19) (تصویر ۲۹) گروه دیگر دارای صورت هندسی برای سر انسان و حیوان و صورت خطی برای لباس و بال‌ها است. (تصویر ۳۰)

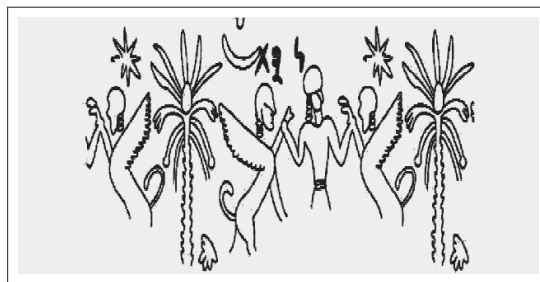

تصویر ۲۹: سبک متنوع (PFS 132) (Garrison & Root, 2001, 263)

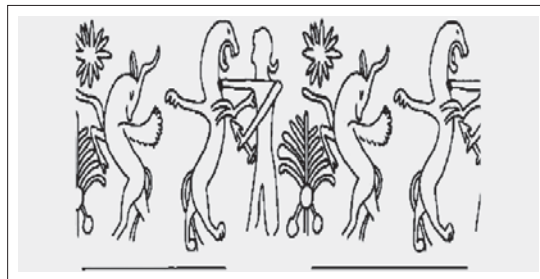

تصویر ۳۰: سبک متنوع (PFS 2) (Garrison & Root, 2001, 66)

ی- سبک باستانی: بررسی‌ها نشان می‌دهد هنرمندان دوره هخامنشی از طرح و سبک بعضی از مهرهای باستانی نسخه‌برداری می‌کردند. تعدادی از مهرهای باستانی پس از مرگ دارندگانشان در خزانه‌های سلطنتی معابد یا میراث شخص باقی می‌ماندند ولی به طور عموم مهرها با صاحبانشان دفن می‌شدند. تعدادی از مهرها شاید به دلیل

تصویر ۲۵: سبک ترکیبی ۱ (PFS 123) (Garrison & Root, 2001, 151)

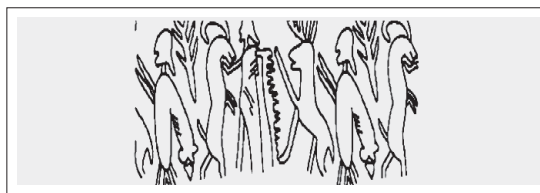
تصویر ۲۶: سبک ترکیبی ۲ (PFS 853) (Garrison & Root, 2001, 332)

سبک ترکیبی ۲: ترکیبی از سبک درباری و سبک بارو است و بیشتر گرایش به سبک بارو در آن دیده می‌شود اما جنبه‌هایی از اجرای جزئیات عناصر و گاهی حکاکی پهن و یکدست ارتباط دهنده این مهرها به سبک درباری است. (Garrison & Root, 2001, 19) (تصویر ۲۶)

ج- سبک پهن و تخت: دربرگیرنده گروهی از مهرها با ظاهرهای متفاوت اما با خصوصیات مشابهی از حکاکی پهن و تخت هستند. (Ibid, Idem) در اجرای فرم‌های بدن انسان و حیوان تا حدودی اغراق شده است و در برخی از مهرها از لحاظ پیکر نگاری ارتباطی با سبک درباری ولی با اجرای طرح خشن و خام دیده می‌شود. حدود نیمی از مهرهای این سبک استامپی هستند. (مکوندی، ۱۳۸۶، ۲۱) مهرهای استوانه‌ای این سبک مربوط به کارمندان رده پایین یا نامشخص است. (حیدرآبادیان، ۱۳۸۹، ۸۰) (تصویر ۲۷)

تصویر ۲۷: سبک پهن و تخت، مهر استامپی (PFS 1428 s) (Garrison & Root, 2001, 334)

تصویر ۲۷: سبک پهن و تخت، مهر استوانه‌ای (PFS 247) (Garrison & Root, 2001, 354)

تصویر ۳۲: سایت اینترنتی شماره ۱۱.

◆ مهرهای ساسانی

در زمان ساسانیان، مهرها از نوع استامپی و رایج‌ترین شکل آن نیمکره‌ای یا سه ربع کره‌ای کوچک بود که اثری گرد و در مواردی اثری بیضوی می‌گذاشت. اکثر مهرها از سنگ‌های نیمه گران‌بها ساخته شده بودند و عقیق جگری، سنگ یمانی و عقیق را بیش از سنگ‌های دیگر مورد استفاده قرار می‌دادند. (شفره، ۱۳۷۷، ۶۲۷) در این دوره دو دسته مهر کاربرد داشته است ۱- مهرهای شخصی ۲- مهرهای اداری که هر دو نوع به جای امضا به کار می‌رفتند. تعداد بسیاری از مهرهای این دوره شخصی بودند که بر روی آنها اغلب نقش حیواناتی نظیر شتر، گاو، گوزن، اسب، اقسام پرندگان، ماهی و عقرب و گاهی حیوانات افسانه‌ای مانند گاو و اسب بالدار و نیم تنه انسان بالدار یا صورت انسان دیده می‌شود. (بیانی، ۱۳۵۲، ۴۸) (تصویر ۳۴)

تصویر ۳۴: (سایت اینترنتی شماره ۱)

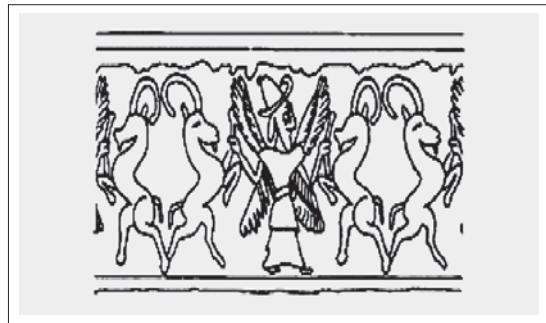
تصویر ۲۵: مهر بابک حاکم شهر خسرو شاد هرمزد (مأخذ: سایت اینترنتی شماره ۱)

ارزش جنسشان از چرخه فعالیت بیرون نمی‌رفتند و برای صدها سال روی الواح استفاده مورد استفاده قرار گرفتند. احتمال می‌دهند که اندازه کوچک بیشتر مهرهای استوانه‌ای دوره هخامنشی به علت برش مهرهای باستانی است. (Garrison & Root, 2001,18) (تصویر ۳۱)

تصویر ۳۱: سبک باستانی: سبک تقلیدی از آشوری نو (Garrison & Root, 2001,163 (PFS 513))

و- سبک ایلامی نو: از مشخصات این سبک پیکرنگاری طرح کلی بدن انسان و حیوان با استفاده از خطوط نرم و ایجاد طرح‌های پویا و پرتحرک است. بدن‌ها شکل استوانه‌ای دارند و ترکیب بندی نقوش شلوغ نیست و فضای خالی بین نقش‌ها زیاد است. این سبک احتمالاً در اواخر قرن ۶ پیش از میلاد هنوز در کارگاه‌های شوش کار می‌شد. بسیاری از مهرهای سبک بارو تا حدود زیادی از نظر پیکرنگاری و حکاکی تحت تأثیر این سبک هستند. (مکوندی، ۱۳۸۶، ۱۹) (تصویر ۳۲)

تصویر ۳۲: سبک ایلامی نو (Garrison & Root, 2001,183)(PFS 594)

◆ گل مهره های هخامنشی

گل مهره‌ها یا بوله‌ها گلوله‌های گلینی هستند که بر روی آنها اثر مهر دیده می‌شود. گل مهره‌ها در دوره باستان بیشتر در میان رودان مورد استفاده قرار می‌گرفتند. اما اصولاً پس از پایان یافتن دوره نگارش خط میخی استفاده از آنها گسترش پیدا می‌کند. (Frye, 1989, 545) اثر مهرهایی که بر روی گل‌مهره‌ها دیده می‌شود بیشتر متعلق به مهرهای استامپی هستند زیرا مهرهای استوانه‌ای برای استفاده بر روی گل‌مهره‌های گرد یا بیضی شکل مناسب نبودند. (تصویر ۳۳)

مهرهای اداری که بر روی آن‌ها تنها نوشته بدون مونوگرام یا تصویر آمده است، نام جای مکان اداری را نشان می‌دهد. مشکلی که درباره این دسته از مهرها وجود دارد اینست که مشخص نیست توسط چه کسی و برای چه منظوری مورد استفاده قرار می‌گرفته است. (Frye, 1973, 51) (تصویر ۳۹) البته مهرهایی هستند که تنها نوشته بر روی آن وجود دارد ولی اداری نیستند. (مانند تصویر ۴۰) مهرهای اداری به شخص خاصی تعلق نداشتند و از شخصی به شخص دیگر منتقل می‌شدند. (Frye, 1973, 50)

تصویر ۴۰: (Sasanian remains, 1993, 147)

تصویر ۳۹: (Sasanian remains, 1993, 152)

با اینکه تاریخ گذاری و تعیین سالشماری مهرها دشوارتر از سکه‌هاست ولی از روی خط‌شناسی می‌توان تاریخ ساخت مهر را حدس زد و یا در موارد نادر از روی نام شخصیت شناخته شده که بر روی مهر حک شده است سیر تحول سبک شناختی و فنی این هنر را در دوره ساسانی دنبال کرد. (شفر، ۱۳۷۷، ۶۲۷) شمار زیادی از کتیبه‌های روی اثر مهرها به خط پهلوی تحریری شبیه پهلوی کتابی است. بعضی از مهرها الفبای کتیبه‌ای تغییر یافته را به کار برده‌اند که به نظر ریچارد فرای بیشتر نمایشگر سبک الفبایی کهن است تا نشان دهنده تاریخ کهن تر. (Frye, 1973, 58)

بعضی از مهرها کیفیت بهتری نسبت به دیگر مهرها دارند که ظاهراً به دلیل صرف هزینه بیش از معمول برای ساخت مهر بوده است. مهرهای بزرگ با تصاویر حکاکی شده ظریف و کتیبه‌ها نمایانگر ساخت آن‌ها برای اشخاص مهم است.

◆ مهر مقامات و بلند پایگان ساسانی :

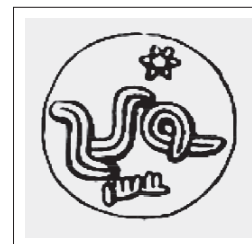
ارزش زیاد مهرهای این دوره به علت زیاد بودن شمار آنها و تنوع طرح‌ها است که نمایشگر تمامی موضوع‌ها و درون‌مایه‌هایی هستند که در دیگر آثار هنری مشاهده می‌شوند. (لوکونین، ۱۳۸۹، ۱۱۲ و ۱۱۳) از روی مهرها می‌توان نظام اداری آن دوران را بازسازی کرد: ۱- آمارگر (حسابدار) که اداره امور اقتصادی بر عهده آنان بوده است. گاهی یک آمارگر اداره امور اقتصادی چند شهر را بر عهده داشت. در زمان قباد اول مهر رسمی برای آمارگر معمول شد. (دریایی، ۱۳۸۸، ۱۳۴ و ۱۳۹) (تصویر ۴۱) ۲- اندرزید به عنوان مشاور یک مقام بلند پایه کار می‌کرد. در کتیبه شاپور در کعبه زردشت لقب اندرزید

علاوه بر مهرهای شخصی معمولی که معمولاً بدون کتیبه یا اسم بودند، مهرهای شخصی دیگری متعلق به صاحب منصبان و والامقامان و روحانیان وجود داشتند که دارای کتیبه‌ای با نام شخص یا عبارت دعایی بودند. (تصویر ۳۵) علامت‌های اختصاری و مونوگرامها^۹ از دیگر مشخصه‌های ممیزه مهرهای شخصی بودند. علامت‌های اختصاری معمولاً دو یا سه حرف پهلوی هستند که اصولاً اسم یا دعا یا چیزی شبیه آنها را نشان می‌دهند. در واقع حروف آغازین یک واژه است. وجود علامت‌های اختصاری در مهرهای ساسانی قبل از نمونه‌های قصر ابونصر در شیراز اثبات شده است. (Frye, 1973, 57) (تصویر ۳۶)

مونوگرامها کلمه‌ها، اسامی یا علامت‌های اختصاری هستند که در یک طرح یا الگو به کار می‌روند. بعضی از آنها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که حروف فارسی میانه (پهلوی) به سختی قابل تشخیص است. (تصویر ۳۷) جدا کردن بعضی از مونوگرامها یا طرح‌های خاص از الگوهای هندسی تقریباً غیر ممکن است و کار دشواری است که مشخص نمود آیا این علامت‌ها نشان خانوادگی است یا تنها سلیقه شخصی بوده است. (Frye, 1973, 47 & 54). همینطور تفسیر آنها بسیار مشکل است. از آنجایی که مونوگرامها بر روی گچ‌کاری‌ها و سفال‌ها نیز دیده شده است؛ شاید مفهوم نمادین در آنها نهفته باشد و شاید نشان‌دهنده دعا یا طلسم نیک بختی باشند. تعدادی اثر مهر در مجموعه قصر ابونصر یافت شده‌اند که نوشته‌های لبه اثر مهر با مونوگرام وسط آن هیچ ارتباطی با هم ندارند. این مسئله نشان دهنده این واقعیت است که آنها یک کلمه یا نام را منعکس نمی‌کنند و هیچ الگوی ثابتی برای تفسیر آنها وجود ندارد. (Ibid, 56) (تصویر ۳۸)

تصویر ۳۷: (Sasanian remains, 1973, 154)

تصویر ۳۶: (Sasanian remains, 1973, 157)

تصویر ۳۸: (Sasanian remains, ۱۹۷۳، ۱۴۴)

◆ مهر زنان ساسانی

در میان مهرهای این دوره، مهرهایی متعلق به زنان دیده می‌شود. مهرهای به دست آمده نمایانگر حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی است. از نمونه مهرهای مربوط به ملکه‌ها، مهر ملکه دینگ ۱۱ همسر اردشیر اول ساسانی (تصویر ۴۶) و مهر همسر شاپور سوم (تصویر ۴۷) را می‌توان عنوان کرد. در میان مهرهای زنان سه دسته مهر را می‌توان تشخیص داد: گونه‌ای که نیم تنه‌ها را به تصویر کشیده (تصویر ۴۸) و گونه‌ای که علاوه بر نیم تنه یک یا دو دست را نیز نشان می‌دهد. (تصویر ۴۹) در گونه دیگر تصویر تمام قد دیده می‌شود. (تصویر ۵۰)

تصویر ۴۷: (دیمز، ۱۳۸۶، ۱۹۲)

تصویر ۴۶: (دیمز، ۱۳۸۶، ۱۹۲)

تصویر ۴۹: (دیمز، ۱۳۸۶، ۱۹۱)

تصویر ۴۸: (دیمز، ۱۳۸۶، ۱۹۱)

تصویر ۵۰: (Brunner, 1978, 62)

◆ مهرهای سحرآمیز ساسانی

هدف از استفاده اینگونه مهرها حفاظت از شر ارواح پلید و بیماری، چشم زخم، دفع آفات و خطرات و مصائب بوده است. اینگونه مهرها را از طریق طرح یا نوشته رویشان شناسایی می‌کنند. در مواردی نوشته‌ها به صراحت نشان می‌دهند که مهر مذکور تعویذ است. یا نحوه نگارش روی آنها تشابهاتی با متونی دارند که پیش از این از طریق اشیای سحرآمیز دیگر به ما رسیده‌اند. این دسته مهرها بدون هدف مشخص، نه سفارش داده می‌شدند و نه توسط افراد حمل و به‌کار برده می‌شدند. (Gyselen, 1995A, 21-23) (تصویر ۵۱)

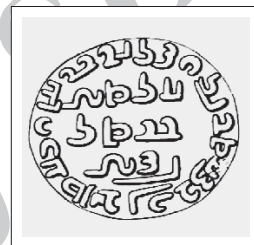
سیستان بلافاصله بعد از نام شاه سیستان ذکر شده که بیانگر مقام بالای او در دربار است. ظاهراً وظیفه اندرزید، رایزنی، اندرز دادن و مورد مشاوره قرار گرفتن بوده است. (دریایی، ۱۳۸۸، ۱۳۶) (تصویر ۴۲) - مدافع درویشان و دادور، ظاهراً عرصه‌های اجتماعی، حقوقی و مذهبی را در بر می‌گرفته است. در زمان خسرو اول به دادور مهر داده شد تا در اداره شهرها و نواحی سهیم شود. (دریایی، ۱۳۸۸، ۱۳۴، ۱۳۵) (Frye, 1973, 52) (تصویر ۴۳)

تصویر ۴۲: (Sasanian remains, 1993, 153)

تصویر ۴۱: (Sasanian remains, 1993, 151)

تصویر ۴۳: (Sasanian remains, 1993, 152)

از دیگر نتایج به دست آمده از روی مهرهای ساسانی، تقسیم‌بندی ایران به چهار سپاهید (شرق، جنوب، غرب و شمال) از زمان خسرو اول است که در در کتیبه‌های ساسانی نیامده است ولی در گزارش‌های تاریخی به آن اشاره شده است (گیرلن، ۱۳۸۴، ۲۲).

به طور کلی در میان مهرهای این دوره تعداد زیادی مهر روحانیان زردشتی به چشم می‌خورد. ۱۰ می‌توان حدس زد روحانیان برای کارهای اداری خود نیاز به مهر داشتند. آنان در نظام قضایی و آموزش فعال بودند و جایگاه مهمی در اجتماع ادیبان امپراتوری ساسانی داشتند و احتمالاً طبقه کاتبان را نیز به خود اختصاص داده بودند. (Frye, 1973, 47) (تصویر ۴۴) بر روی برخی از این مهرها مکان فعالیت روحانیان نشان داده شده است. مانند مهر موبد آتشکده برز مهر. (تصویر ۴۵)

تصویر ۴۵: مهر موبد آتشکده برز مهر. (Sasanian remains, 1993, 146)

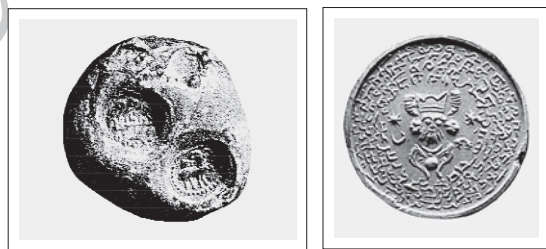

تصویر ۴۴: مهر موبدان موبد خسرو پسر آذر فرنیخ سده ۴. (لوکونین، ۱۳۸۹، ۹۵)

◆ گل مهره (بوله های) ساسانی

واژه گل مهره (فارسی میانه gil muhrag) وام واژه‌ای از تلمود آرامی ۱۲ در فارسی میانه است. گل مهره‌هایی که به صورت حلقه دستمال دور اسناد به کار می‌رفتند نخستین بار در دوره سلوکیان دیده شدند. بیشتر گل مهره های مربوط به اواخر دوره ساسانی است. (Frye, 1989, 545) با مطالعه گل مهره‌ها و با توجه به اینکه اکثر آنها از اتاق‌های بسیار کوچک به دست آمده و این اتاق‌ها برای حفاظت از اسناد بایگانی مناسب نبوده است، به این نتیجه رسیده اند که گل مهره‌ها برای مهر کردن اسناد به کار نمی‌رفته است. نکته دیگر در مورد گل مهره‌ها اثر وجود یک تسمه یا نوار پهن در پشت آنها است که تأییدی بر عدم استفاده گل مهره‌ها برای مهر کردن مدارک می‌دانسته‌اند. (لوکونین، ۱۳۸۹، ۱۱۵)

از گل مهره‌های به دست آمده در نقاط مختلف ایران این نکته روشن می‌شود که آنها برای مهر کردن عدل‌های کالا بوده که توسط آنها اسامی شرکا و هم چنین مهر رسمی روحانی محلی که از آنجا کالاها ترخیص می‌شده، روی بسته‌ها افزوده می‌شده است. در واقع گل مهره‌ها حکم ضمانت‌نامه را برای محتویات بسته‌ها داشته‌اند و مهرهایی که پس از فروش کالا زده می‌شد به جای دفتر حسابی بوده که سهم هر یک از شرکا را نشان می‌داد. (همان، ۱۱۶) (تصویر ۵۲)

■ تصویر ۵۱: (Gyselen, 1995A, 27) ■ تصویر ۵۲: (Gyselen, 2007: 147)

◆ نتیجه‌گیری

در بررسی ویژگی‌های هنری یک دوره مهره‌ها نقش مهمی را ایفا می‌کنند. در واقع نقش مهره‌ها در ادوار مختلف نشانه کاملی از هنر، آداب و رسوم، وضع زندگی، پاره‌ای از صنایع، معتقدات و اندیشه مردمان آن زمان بوده است. صاحبان مهره‌های اولیه، اغلب از آنها برای حفاظت خود از شر ارواح پلید، دفع آفات و خطرات و مصائب استفاده می‌کردند که بعدها در دوران ساسانیان نیز مهره‌هایی با چنین کاربردی دیده شدند. مهرها وسیله‌ای برای تعیین مالکیت فردی محسوب می‌شدند و مهر کردن کالاها و ظروف به معنای امضاء صاحبان کالاها بوده است. جنس مهرها با طبقه اجتماعی افراد رابطه مستقیم داشته و مهرهای ساخته شده از مواد پست متعلق به کارمندان رده پایین و سنگ‌های

گران‌بها متعلق به درباریان و اشراف و مقامات عالی رتبه بوده است. سبک و نقش مهرها نیز انقافی نبوده و معیاری برای شناسایی جایگاه اجتماعی و موقعیت اداری فرد محسوب می‌شده است. همچنین از سبک و نقش روی مهرها می‌توان به تغییراتی که در اوضاع اجتماعی دوران مختلف به وجود آمده است، پی برد.

در بررسی مهرهای هخامنشی و ساسانی با شباهت‌ها و تفاوت‌هایی از نظر کاربرد، نقش و سبک رو به رو می‌شویم. از نکات مشابه دو دوره می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- ۱- در زمان هخامنشیان و ساسانیان دو دسته مهر خصوصی و اداری مورد استفاده قرار می‌گرفتند.
- ۲- بعضی نقوش مانند تصاویر حیوانات، در هر دو دوره مشترک است.
- ۳- موجودات اساطیری مانند شیر دال‌ها، اسب‌ها و گاو‌های بالدار با سر انساندر هر دو دوره به چشم می‌خورد.
- ۴- زنان اشرافی در هر دو دوره مهرهایی مخصوص به خود داشتند.
- ۵- از روی مهرها مخصوصاً مهرهای ساسانی به علت کثرت و تنوع مهرها به اطلاعات مهمی پیرامون نظام اداری آن دوران دست یافته ایم.
- ۶- گل مهره‌ها در زمان هخامنشیان و ساسانیان وجود داشته که در هر دو زمان احتمالاً در حکم ضمانت نامه‌ای برای محتویات بسته کالاها بوده است.

تفاوت های مهرها عبارتند از:

- ۱- در زمان هخامنشیان تصاویر پهلوانان در حال شکار یا جنگ زیاد به چشم می‌خورد و صاحب منصبان نیز از این گونه درون مایه برای مهرهای خود استفاده می‌کردند. این درون‌مایه در زمان ساسانیان دیده نمی‌شود و صاحب منصبان و روحانیان از تصاویر نیم‌تنه انسانی برای مهرهای خود استفاده می‌کردند و در آن‌ها جزئیاتی مانند آرایش مو، لباس و تزیین‌هایی که نشان‌دهنده طبقه و مقام شخص باشد مورد تأکید قرار می‌گرفته است
- ۲- مونوگرام در دوره ساسانیان زیاد دیده می‌شود در حالیکه در زمان هخامنشیان به نمونه‌ای برخورد نکرده‌ایم.

◆ پی‌نوشت‌ها

- ۱ - گل‌نیشته‌های باروی تخت جمشید دربر دارنده اسناد مختلفی مانند اسناد مربوط به تامین آذوقه سلطنتی، اسناد مربوط به جیره‌های افراد خاص، مادران، جیره‌روزان، جیره‌های مسافرتی، نامه‌ها، صورت حساب‌ها و غیره می‌شوند. این اسناد را بسته به موضوع آنها آقای ریچارد هلوک (Richard Hallock) که بر روی

به معنای مطالعه و تعلیم است. کتاب تلمود دومین کتاب مهم دینی و مقدس یهودیان پس از عهد قدیم است که از آن به عنوان تورات شفاهی نیز یاد می‌شود. مجموعه‌ای حاوی شریعت شفاهی یهود و فتاوی فقیهان این قوم است.

◆ فهرست منابع

- ۱- اکبرزاده، داریوش و طاووسی، محمود، **کتیبه‌های فارسی میانه (پهلوی ساسانی)**، تهران، نقش هستی، ۱۳۸۴.
- ۲- بروسیوس، ماریا، **شاهنشاهی هخامنشی از کورش بزرگ تا اردشیر اول**، ترجمه: هایده مشایخ، تهران، نشر ماهی، ۱۳۸۸.
- ۳- بیانی، ملک‌زاده، **«مهرها و مسائل شناسایی روزگاران کهن»**، هنر و مردم، دوره ۱۲، شماره ۱۳۳، صص ۴۴-۵۰، ۱۳۵۲.
- ۴- بیانی، ملک‌زاده، **تاریخ مهر در ایران**، از هزاره چهارم تا هزاره اول، تهران، انتشارات یزدان، ۱۳۶۳.
- ۵- پاتس، دنیل تی، **باستانشناسی ایلام**، ترجمه: زهرا باستی، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۵.
- ۶- پرادا، ایدت، **هنر ایران باستان**، ترجمه: یوسف مجید زاده، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
- ۷- حیدر آبادیان، شهرام، **مهرهای ایران باستان و سکه‌های اسلامی**، تهران، سبحان نور، ۱۳۸۹.
- ۸- دریایی، تورج، **شاهنشاهی ساسانی**، ترجمه: مرتضی ثاقب‌فر، تهران، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۸.
- ۹- دیمز، اورلی، **تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام**، ترجمه: علی اکبر وحدتی، تهران، نشر ماهی، ۱۳۸۶.
- ۱۰- رجبی، پرویز، **هزاره‌های گمشده (ساسانیان)**، ج ۵، تهران، انتشارات توس، ۱۳۸۰.
- ۱۱- روعاف، ام، **«هنر هخامنشیان»**، هنرهای ایران، ویراستار دبلیو فریه، ترجمه: پرویز مرزبان، تهران، نشر فرزاد، ۱۳۷۴.
- ۱۲- سرفراز، علی اکبر، **فیروزمندی، بهمن، باستان‌شناسی و هنر دوران تاریخی، ماد هخامنشی، اشکانی، ساسانی**، تهران، انتشارات عفاف، ۱۳۸۱.
- ۱۳- شفرد، دوروتی، **«هنر ساسانی»**، تاریخ ایران کمبریج، جلد ۳ بخش ۲، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۶۵۲-۵۵۳، ۱۳۷۵.
- ۱۴- فرای، ریچارد، **میراث باستانی ایران**، ترجمه: مسعود رجب‌نیا، تهران، انتشارات علمی-فرهنگی، ۱۳۸۵.
- ۱۵- کالیکان، ویلیام، **باستان‌شناسی و تاریخ هنر در دوران مادی‌ها و پارسی‌ها**، ترجمه: گودرز اسعد بختیار، تهران، انتشارات پایزنه، ۱۳۸۵.
- ۱۶- گیرشمن، رومن، **هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی**، ترجمه: عیسی بهنام، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۶.
- ۱۷- گیرشمن، رومن، **ایران از آغاز تا اسلام**، ترجمه: محمد معین، تهران، انتشارات علمی-فرهنگی، ۱۳۷۴.

ترجمه متون الواح باروی تخت جمشید کار کردند، با علامت‌های اختصاری مشخص کرده‌اند و آقای گریسون و خانم کول روت از همین تقسیم‌بندی در کتابشان استفاده کردند. به عنوان مثال اسناد T شامل نامه‌ها و اسناد Q شامل چیره‌های مسافرتی، اسناد H رسیده‌های صادر شده توسط کارمندان و اسناد W صورت حساب‌ها و غیره هستند.

- ۲- Parnaka (اسم خاص) نام عمومی داریوش. او وزیر دربار و رییس بایگانی و تشریفات بارو بوده است. در کتیبه مهر به زبان آرامی و صورت PRNK و در فارسی باستان Farnaka آمده است. (Hallock, 1969, 741).
- ۳- مهر اول او در اواخر ماه مه ۵۰۰ گم شد و مهر تازه‌ای جایگزین آن شد. این موضوع را وزیر دربار در چند لوح به‌جامانده از خزانه دربار اعلان کرده است. «او مهری که تا کنون از آن من بود گم شده است. اینک مهری که اثرش در این جاست مهر من است». (هینتس، ۱۳۷۹، ۲۹۰).
- ۴- Aspačānah (اسم خاص در دوران هخامنشیان) نام رییس تشریفات در فارسی باستان به معنای «دوست دارنده اسب» است.
- ۵- Baradkāma (اسم خاص در دوران هخامنشیان) نام خزانه‌دار تخت جمشید.
- ۶- Irtašduna (اسم خاص در دوران هخامنشیان) هرودوت او را ارتیستونه (Artystone) دختر کوروش و همسر محبوب داریوش توصیف می‌کند.
- ۷- Rtabāma (اسم خاص در دوران هخامنشیان) به معنی فضیلت. این نام در الواح به صورت Irdabama دیده می‌شود. از نظر هلوک ارتباط او با دربار مشخص نیست. (Hallock, 1969, 24) خانم کخ او را دختر نیزه‌دار داریوش و نخستین زن داریوش می‌داند. (کخ، ۱۳۷۹، ۲۷۴).
- ۸- Boardman (باستان‌شناس و پژوهشگر در زمینه تاریخ هنر باستان)
- ۹- حروف اول اسم و یا شهر که به صورت تزئینی بر روی مهر نقش می‌شود. آکرمن (Ackerman) پژوهشگر در زمینه هنر ایرانی) آن را «درون‌مایه انتزاعی هندسی» دانسته است. (به نقل از (Unala, 1935, 11)
- ۱۰- در مورد مهرهای روحانیان زردشتی نک (Gyselen, 1995B, 121-150)
- ۱۱- Dēnag (اسم خاص در زمان ساسانیان) نام او در کتیبه شاپور در کعبه زرتشت (در ناحیه نقش رستم در نزدیکی شیراز) آمده است. (اکبرزاده و طاووسی، ۱۳۸۴، ۴۶) عده‌ای عقیده دارند این مهر متعلق به دینگ همسر یزدگرد دوم و مادر هرمز سوم و پیروز است که لقب bānbišnān bānbišn (بانیشنان بانیشن (ملکه ملکه‌ها) داشت. وی در مدت نبرد بین دو پسرش پیروز و هرمز سوم بر سر سلطنت مدت کوتاهی فرمانروای پایتخت یا بخشی از آن بود. (رجبی، ۱۳۸۰، ۲۳۷)
- ۱۲- تلمود (Talmud) تلمود اسم خاص و واژه‌های عبری، از ریشه آرامی،

◆ منابع تصویری

- ۱- بیانی، ملکزاده، تاریخ مهر در ایران، از هزاره چهارم تا هزاره اول، تهران، انتشارات یزدان، ۱۳۶۳.
- ۲- دیمز، اورلی، تندیس گری و شمایل نگاری در ایران پیش از اسلام، ترجمه: علی اکبر وحدتی، تهران، نشر ماهی، ۱۳۸۶.
- ۳- کخ، هاید ماری، از زبان داریوش، ترجمه: پرویز رجبی، چ پنجم، تهران: نشر کارنگ، ۱۳۷۹.
- ۴- لوکونین، ولادیمیر، گ، ایران ۲، ترجمه: مسعود گلزاری و مهردادخت وزیر پور کشمیری، تهران، نشر کتابدار، ۱۳۸۹.
- ۵- هرتسفلد، ارنست، ایران در شرق باستان، ترجمه: همایون صنعتی زاده، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی؛ کرمان، دانشگاه شهید باهنر، ۱۳۸۱.
- 6- Brunner, Ch.J.(1978). Sasanian Stamp Seals in the Metropolitan Museum of Art, New York.
- 7- Collon, Dominique.(1990). Near Eastern Seals, university of California press/ British museum.
- 8- Frye, R.(1973). Sasanian Remains from Qasr-I Abu Nasr, Cambridge,Mass.-
- 9- Garrison, M.B. & Cool Root,M.(2001). Seals on the Persepolis Fortification Tablets, vol 1, The University of Chicago.
- 10-Gyselen, R.(1995A). Sceaux Magiques en Iran Sassanide. Cahiers de Studia Iranica, n.17, Paris.
- 11 -Idem, R.(2007). Sasanian Seals and Sealings in the A. Saeedi Collection, Acta Iranica 44, Belgium.

سایتها

- 1- www.metmuseum.org (access date: 11/12/2011)
- 2- www.iranreview.org (access date: 05/02/2012)
- 3- www.historicconnections.web.com (access date: 05/02/2012)
- 4- www.louvre.fr (access date: 11/12/2011)
- 5- www.cais-soas.com (access date: 11/12/2011)
- 6- www.britishmuseum.org (access date: 11/12/2011)
- 7- www.themorgan.org (access date: 06/02/2012)
- 8- www.art.thewalters.org (access date: 06/02/2012)
- 9- www.fitzmuseum.cam.ac.uk (access date: 11/12/2011)
- 10- www.spurlock.uiuc.edu (access date: 06/02/2012)
- 11- http:// www.achemenet. Com / resources/enligne/arta/pdf/ 2004.001/2004/0001.pdf.

- ۱۸- گیزلن، ریکا، چهار سپاهید شاهنشاهی ساسانی بر اساس شواهد مهر شناسی، ترجمه: سیروس نصرالله زاده، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی، ۱۳۸۴.
- ۱۹- لوکونین، ولادیمیر، گ، ایران ۲، ترجمه: مسعود گلزاری و مهردادخت وزیر پور کشمیری، تهران، نشر کتابدار، ۱۳۸۹.
- ۲۰- مکوندی، لیلیا، «سبک مهرها و کارکرد اداری- اجتماعی آنها در گل نوشته های تخت جمشید» پژوهشهای باستان شناسی و مطالعات میان رشته ای، سال سوم، شماره ۵، بهار و تابستان ۸۶، صص ۳۰-۱۳، ۱۳۸۶.
- ۲۱- واندنبرگ، لوئی، باستان شناسی ایران باستان، ترجمه: عیسی بهنام، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.
- ۲۲- ویسهوفر، یوزف، ایران باستان، ترجمه: مرتضی ثاقب فر، تهران، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۷.
- ۲۳- هرتسفلد، ارنست، ایران در شرق باستان، ترجمه: همایون صنعتی زاده، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی؛ کرمان، دانشگاه شهید باهنر، ۱۳۸۱.
- ۲۴- هینتس، والتر، داریوش و ایرانیان، تاریخ فرهنگ و تمدن هخامنشیان، ترجمه: پرویز رجبی، تهران، نشر ماهی، ۱۳۸۷.
- 25- Boardman, J. *Pyramidal Stamp Seals in the Persian Empire*. Iran8, pp.19-45, 1970.
- 26- Curtis,J.& Tallis,N.& Andre-Salvini. *Forgotten Empire: The Word of Ancient Persia*, British Museum, 2005.
- 27- Debevoise, N. *The Essential Characteristics of Parthian and Sasanian Glyptic Art*, Beirut: American press, 1934.
- 28- Frye, R. *Sasanian Remains from Qasr-I Abu Nasr*, Cambridge: Mass.1973.
- 29- Idem. "Sasanian seals and Sealings". in *Mémorial Jean de Menasce*, ed. Ph. Gignoux et A. Tafazzoli, Louvain, pp. 155-61. 1974.
- 30- Idem. "Bullae". *Encyclopaedia Iranica*, vol. IV, Fasc 5, pp.545- 546. 1989.
- 31- Garrison, M.B. & Cool Root,M. *Seals on the Persepolis Fortification Tablets*, Vol 1, The University of Chicago. 2001
- 32- Gyselen, R. *Sceaux Magiques en Iran Sassanide*. Cahiers de Studia Iranica, n.17, Paris. (1995 A)
- 33- Idem, (1995B)."Les Sceaux des Mages de L'Iran Sassanide". *Au Carrefour des Religions Mélanges Offerts à Philippe Gignoux*, Bures-sur-Yvette, pp.121-150.
- 34- Hallock, R.T. *Persepolis Fortification Tablets*, the University of Chicago press.(1969)
- 35- Teissier, B. *Ancient Near Eastern Cylinder Seals from Marcopolic Collection*, University of California press, 1984.
- 36- Unvala, J., M. "Sasanian Seals and monograms". *Khareghat Memorial Volume*, vol.1, Bombay,pp.1-50. 1953.